

Feministerna som grundade den svenska Röda korsavdelningen

Sophie Leijonhufvud (-Adlersparre), Rosalie Olivecrona och kampen för tillgång till medicinsk utbildning¹

Mats Deland

Introduktion

Många gånger, när vi suttit vid fikabordet i M-husets vinterträdgård i Sundsvall, har jag hört Jan lägga ut texten om den svenska sextonhundratsstaten. Byråkratin var männens värld, men går man igenom Jans texter ser man att han också haft ett vaket öga för kvinnorna, om det så handlat om stormaktstidens adelskvinnor, kvinnliga patronatsinnehavare eller andlighet bland kvinnor i norr, och många andra.

Det här kapitlet handlar också om kvinnor, kvinnors plats i 1800-talets samhälle, när mycket av den 1600-talsstat Jan brukar berätta om ännu var intakt. Men nya inslag var på väg in,

---

¹ Delar av kapitlet har tidigare publicerats i antologin *International Humanitarian Law and Justice: Historical and Sociological Perspectives* (Mats Deland, Mark Klamberg & Pål Wrangé red.) (London 2018).

ofta grundade inom ramarna för den borgerliga offentligheten. Ett av exemplen för denna utveckling, som detta kapitel kommer fokusera på, var den avdelning av Röda korset som etablerades i Sverige under 1860-talet efter inspiration från Schweiz.

Bildandet av Röda korset

Världsrörelsen Röda korset härstammar från ett informellt möte i Genève 1863, sammankallat av en lokal filantropisk organisation men med deltagare från hela Europa. Redan året därpå kunde den första Röda korskonventionen undertecknas vid en diplomatisk konferens i samma stad. Ända sedan dess består Röda korsrörelsen av två delar: å ena sidan den Internationella röda korskommittén (CICR/ICRC), som härstammar direkt ur den femmannakommitté av lokala filantroper som sammankallade 1863 års grundningskonferens i Genève. Idag är kommittén en stormakt bland frivilligrörelser med observatörstatus i FN:s generalförsamling, miljardbudget och närmare 1 500 medarbetare, men fortfarande med enbart medborgare från det permanent neutrala Schweiz i sin ledning.

Redan året därpå, 1864, lyckades kommittén samla ett tiotal diplomatiska företrädare för olika europeiska stater, som gemensamt beslutade att anta den första Genèvekonventionen för att skydda sårade och sjuka soldater och deras hjälpare under krig. I samband med detta uppmanade kommittén också, å andra sidan, till bildande av nationella kommittéer, en i varje stat, som skulle förbereda sig för att kunna ge medicinskt understöd om det skulle bli krig och samtidigt påverka den egna statens inställning i förhållande till de mål som kommittén i Genève formulerat och som därutöver diskuterades återkommande vid internationella konferenser för Röda Korset. De nationella kommittéerna var således formellt oberoende av styrelsen i Genève och kom först att förenas 1919 och då i en parallell global organisation.

Den svenska kommittén bildades redan 1865 men dess ursprung har varit omtvistat. Inledningsvis skrev rörelsen sin egen historia. Axel Hultkrantz, sekreterare i det svenska Röda korset efter 1906 års konsolidering och närmande till staten, skrev en historik över den svenska avdelningen 1945. Där lyfter han fram den frilansande språkläraren, senare kansliskrivaren Carl Gustaf Pauli. Denne hade 1864 besökt sin mor i Schweiz och där träffat bankmannen Henry Dunant. Det var Dunant som 1859 tagit initiativet till bildandet av den schweiziska kommittén genom sin bok *Un souvernir de Solferino*. Den boken hade han också sett till att sprida till Europas kungahus och furstar (ett av exemplaren hade skickats till den franskfödde svenske kungen Karl XV). Vid återkomsten till Sverige i september 1864 uppsökte Pauli, då 27 år, den betydligt äldre (född 1803) generalmajoren Edvard Ulrik Rudebeck och bad denne arbeta för att grunda en svensk förening.² Historien härstammar ur Rudebecks efterlämnade minnes-teckning (som förvaras i Lunds universitetsbibliotek, och upprä-tades någon gång mellan 1871 och hans död 1898). Det framgår vidare att Rudebeck därefter talade med sin kollega, sekreteraren i Kongl. Krigsvetenskapsakademien Johan August Hazelius, vilken hänvisade honom vidare till läkarna Johan Magnus Lemchen och Carl Gustaf Grähs.³ Den sistnämnde hade planerat att besöka 1863 års konferens i Genève men blivit förhindrad att åka på grund av sjukdom. Det finns ingen egentlig anledning att ifrågasätta sanningen i Paulis version av svenska Röda korsets bildande: mötet mellan Pauli och Dunant har säkert ägt rum, liksom Paulis uppmaning till Rudebeck. Emellertid saknas i denna berättelse en förklaring till att det gick ganska lång tid mellan Paulis och Rudebecks möte, i september 1864, och det första utskottsmötet, som hölls först i december samma år.

2 Axel Hultkrantz, *Under Prins Carls ledning: Minnesanteckningar från fyra decennier i Röda Korsets överstyrelse* (Stockholm 1945) s. 11–14.

3 Föreningen för frivillig vård af sjuka och sårade i fält, nu Röda Korset. Dess uppkomst och fortgång fr. o. m. 1864 t.o.m. 1871. Rudebeck, G.E., papper, Lunds universitetsbibliotek s. 1–2.

Versionen med Pauli som förste initiativtagare är den traderade historieskrivning som använts av Röda korset och kom att ifrågasättas först i Sten Söderbergs hundraårskrönika från 1965. I hundraårskrönikan inleds svenska Röda korsets historia den 3 december 1864 då det första mötet ägde rum i generalmajor E. U. Rudebecks hem på Riddargatan 35 B i Stockholm. Således framgår inte vad som hände dessförinnan. Den 3 december 1864 är också den tidigaste notering som förekommer i Svenska Röda korsets arkiv.⁴ Till skillnad från Paulis berättelse sökte Söderberg upprinnelsen till bildandet i den internationella konferens som ägt rum 1863. Därmed kommer Söderberg att konstatera att de svenska representanternas, medicinalrådet d:r Sven Erik Sköldberg och bataljonsläkaren vid Nerikes regemente d:r Nils August Edling, insatser var centrala för bildandet av organisationen. Söderberg betonade också att Sköldberg – som var den av de båda representanterna som åtminstone inledningsvis verkligen engagerade sig i den svenska avdelningen – uppenbarligen hade förstått Genèvekommitténs intentioner bättre än den svenska avdelningen skulle göra.

Utan tvekan var Sköldbergs insats viktig, det var han som introducerade Röda korstanken i Sverige. Men när det var dags att grunda den svenska föreningen var han på god väg ut ur bilden. Han var inte på plats vid det första mötet. Snart, i samband med det konstituerande sammanträdet i maj 1865, skulle han helt bryta med kommittén.⁵ Söderbergs tolkning har sedermera följts upp och kompletterats i två uppsatser. Olof Cronenbergs D-uppsats i idéhistoria från 1985 lyfte förutom Sköldberg också fram damkommitténs grundare Sophie Leijonhufvud/Adlersparre och över huvud taget det betydande kvinnliga inslaget under

---

4 Sten Söderberg, *Svenska röda korset 1865–1965: De första 100 åren* (Stockholm 1965) s. 59–62.

5 Cecilia Österberg, *Den internationella humanitära rättens introduktion i Sverige: Ett stycke rödakorshistoria*, Opubl. Juridiska institutionen, Stockholms universitet (Stockholm 2001) s. 55–57. Jag behandlar brytningen mer utförligt i en kommande artikel.

de första åren.⁶ Cecilia Österberg tog i sin masteruppsats i juridik 2001 framför allt upp Sköldbergs opposition mot utskottet och gav en mer detaljerad bild än tidigare.⁷ Fortfarande finns emellertid en mängd luckor. Den långa tidsutdräkten förklaras inte, inte heller de inledande konflikterna. Den svenska föreningen kom också att från början domineras av kvinnor på ett sätt som skilde den från motsvarande föreningar i andra stater. Inte heller detta låter sig förklaras genom den traditionella grundningshistorien. Det är därför värt att uppmärksamma att det redan innan dessa bidrag fanns en tredje version av historien om grundandet, som också lyfte fram det kvinnliga bidraget, men den här gången som helt avgörande. Det handlar om den biografi över Sophie Adlersparres liv vars första del publicerades 1923 av hennes syster Sigrid Leijonhufvud.⁸ Jag kommer i det här kapitlet att argumentera för att det är hennes version som är den riktiga, inte de tillrättalägganden som senare publicerades.

Fredrika Bremer och hennes efterföljare

När den svenska feminismens historia berättas görs det ofta i form av tre vågor, där den första utkämpade rösträttskampen i början på seklet, den andra kämpande för barnomsorg och arbetsvillkor i samband med vänsteruppsvinget i slutet på 1960-talet, och den tredje uppmärksammade våld och utsatthet för kvinnor från 1990-talet och fram tills idag. Men jag vill hävda att det fanns en fjärde för allmänheten mindre känd våg. Denna våg förekom de andra tre, och är starkt förknippad med författarinnan Fredrika Bremer (1801–1865) liksom med kampen för att kvinnan skulle uppnå full juridisk myndighet både

6 Olof Cronenberg, *Röda korset 1863–1915*, Opubl. Institutionen för idéhistoria, Umeå universitet (Umeå 1985) s. 60–69.

7 Österberg (2001) s. 48–57.

8 Sigrid Leijonhufvud, *Sophie Adlersparre (Esselde): Ett liv och en livsgärning I* (Stockholm 1922) s. 92–98.

i äktenskapet, inom utbildningsväsendet och på arbetsmarknaden. Bremer var liksom hennes närmaste efterföljare inspirerad av utvecklingen i England och östra USA, och 1859 grundades *Tidskrift för hemmet tillägnad den svenska kvinnan*, (från 1868 *tillägnad Nordens kvinnor*), en påkostad kvartalstidskrift närmast inspirerad av franska *Revue des deux Mondes*. Tidskriften fick en för tiden sensationellt hög upplaga om 1000 exemplar och bestod av ganska tjocka volymer om 80 sidor utan illustrationer. Därmed blev den omedelbart en betydande aktör i den debatt som fördes om de frågor den tog upp.

Ulla Manns gör i sin avhandling om Fredrika Bremerförbundet en välfunnen koppling mellan tidskriften och den salongskultur som var på nedgång vid den tiden men som under första halvan av 1800-talet givit den högre borgarklassens och adelns kvinnor ett visst inflytande som värdinnor och besökare i blandade sällskap – ett slags motsvarighet till de lägre ståndens kafékultur.⁹ Vi ska snart återkomma till tidskriften och dess redaktörer, men först något om de förutsättningar som erbjöds i det politiska landskapet, mot bakgrund av de italienska och tyska nationella enandena under det våldsamma 1860-talet.

Arméns behov av medicinskt kunnande

Röda korset grundades för att hantera det faktum att de stora arméer som samlades till tidens krig saknade förmåga och kunskap att hantera vare sig soldaternas stridsskador eller sjukdomar.¹⁰ Den svenska armén hade också drabbats hårt under

9 Ulla Manns, *Den sanna frigörelsen: Fredrika Bremer-förbundet 1884–1921* (Stockholm/Stehag 1997) s. 40–42. Om den manligt dominerade borgertliga offentligheten, se Jürgen Habermas, *Borgertlig offentlighet: Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället* (övers. Joachim Retzlaff) ([1962] Lund 1984) s 42–78.

10 Se t.ex. Richard A. Gabriel, *Between Flesh and Steel: A History of Military Medicine from the Middle Ages to the War in Afghanistan* (Dulles, VA 2013) s 129–192; Robert B. Edgerton, *Death or Glory: The Legacy of the Crimean War* (Boulder, CO 1999) s. 101–136; John S. Haller Jr., *Battlefield Medicine: A History of the Military Ambulance*

de sista krigen innan den långa freden. Rödsotsutbrotten vid Sveaborg och Karlskrona 1788–90 drabbade i första hand flottan, men resulterade i ett femsiffrigt antal döda. Nästan lika illa drabbade den så kallade lantvärnssjukan arméerna under 1808–09.¹¹ Samtidigt var det uppenbart att det fanns mindre enheter som klarat sig ganska väl. För svensk del lyftes framför allt 1813–14 års expeditionsstyrka i Tyskland fram. Även till exempel ett kompani i Svea Lifgarde kan nämnas. Det hade under hattarnas krig 1741–42 endast förlorat 17 man i sjukdomar medan övriga styrkan nästan utplånats – och detta enbart genom planerad mathållning och sjukvård.¹²

Den svenske Generalfältläkaren Peter Olof Liljewalch framhöll flera gånger i utredningar på 1850-talet den styrka som 1813 avrest till Tyskland. Den hade förhållandevis intakt återkommit ett år senare, efter att nästan utan stridskontakt ha deltagit i alliansen mot Frankrike. För första och enda gången i den svenska krigsmaktens historia hade den haft en välorganiserad och tillräcklig medicinsk organisation och därmed kunnat undgå de epidemiutbrott som brukade karakterisera åtminstone de arméer som tvingades i vinterbivack. Epidemier hade förekommit, men snabbt hejdats. Men den organisationen hade sedermera avvecklats. Den fredstida organisationen av militärmedicinen karakteriserades därefter framför allt av att den från början kraftigt underdimensionerade läkarstyrkan drabbats av omfattande vakanser. Det hade blivit tydligt inte minst när en svensk styrka skickats på fredsbevarande uppdrag i Schlesvig 1849.¹³

---

from the Napoleonic Wars through World War I (Carbondale & Edwardville, IL [1992] 2011) s. 90–162.

- 11 Underdånigt betänkande med förslag angående ordnande af härens sanitetsväsende afgifvet af militära helsovårdskomitén den 12 april 1881 (Stockholm 1881) Bil. 2, s. 6–14; 21.
- 12 E. G. Engberg & P. O. Liljewalch, *Upplýsningar om sjukligheten inom en armé på fältfot, med särskildt afseende på behovet af läkare för svenska arméen och dess beväring* (Stockholm 1854) s. 7; 17–18.
- 13 *Ibid*; P. O. Liljewalch, *Krigshistoriska intyg om behovet af läkarvård för svenska arméen, Höglofl. Stats-Utskottet vördsamt meddelade* (Stockholm 1857), s. 27–33; Underdånigt (1881), bil 2 s. 55.

Liljewalchs förslag till lösning var att kraftigt höja de militära läkarnas löner, men under resten av 1800-talet – en varaktig lösning av militärläkarfrågan dröjde till efter sekelskiftet 1900 – fanns det helt enkelt inte på långa vägar så många läkare i Sverige att de skulle kunna betjäna den armé som landet vid behov tänkt ställa på krigsfot, än mindre om hänsyn togs till läkarkårens höga medelålder.¹⁴ Han avrådde från att förlita sig på inkallade civila läkare, då han menade att den ”kollegiala” styresform de var vana vid rimmade dåligt med den ”lydnads-skyldighet” som snarare borde känneteckna militären.¹⁵ Krasst sett fanns det helt enkelt inte förutsättningar för att i tillräcklig mån reformera den svenska militärmedicinen och därför skulle reformförslagen komma att följa varandra åtskilliga årtionden framåt utan att problemet kunde lösas. Sverige var för fattigt för att kunna försörja tillräckligt många läkare.¹⁶

De framkomliga vägarna bestod i att professionalisera kåren av sjukvårdssoldater, vilket delvis genomfördes 1854, och att försöka integrera den civila läkarkåren så gott det gick med den militära – via bättre villkor, användning av studerande och reservistsystem.¹⁷ Genèvekommitténs förslag var dubbelt intressant ur det här perspektivet. För det första skulle det lösa den segslitna frågan om i vilken mån de militära läkarna skulle inte-

14 Underdånigt (1881), s. 19–25; se även Ernst Boman, *Svenska arméns sanitetsväsen sådant det varit och är jämte förslag till dess omorganisation* (Stockholm 1904), särskilt s. 7–25.

15 PM Om Arméens Sjukvårdsväsende, 29 april 1864, Landtförsvarsdepartementet E IIa:16 Ej Konsejshandlingar 1862–69, Riksarkivet (RA); Protokoll för Lantförsvarskommittén 25 april 1864 §1, ÅK 385 Vol 1, RA.

16 Underdånigt (1881), 19; bil 2, s. 71.

17 Underdånigt (1881), Boman (1904), se även A. Hilarion Wistrand, ”Om sanitets- eller sjukvårds-soldater och ambulanser” *Krigsvetenskapsakademiens Tidskrift* 2 (1854). Det fanns dock en tveksamhet inför sjukvårdssoldaterna, exempelvis uttryckt som risken att ”missledas till den oriktiga förefattningen, att en obildad soldat skulle kunna genom ett par månaders undervisning utbildas till ett pålitligt och dugligt lekarbiträde med erforderliga insigter och egenskaper att kunna fullgöra en underlekares mångartade och påliggande göromål under fälttjenstgöring. Sjukvårdssoldaterna äro ovärderliga såsom sjukvaktare, men kunna aldrig ersätta de underlekare som från de bildade klassernas bewäring kunna anskaffas.” PM (Liljewalch) Om Arméens Sjukvårdsväsende, Lantförsvarsdepartementet E IIa:16. Ej Konsejshandlingar 1862–1869, RA, #10.

greras i den militära organisationen, eller rättare sagt befälsordningen, eftersom den frivilliga sjukvården skulle kunna mobilisera även de civila läkarna. Förutsatt att konflikterna med den militära hierarkin kunde lösas skulle det innebära ett betydligt fullständigare utnyttjande av den befintliga läkarkåren i krigstid. Detta var naturligtvis särskilt gynnsamt för fattiga länder, med läkarbrist och underutvecklade fältläkarorganisationer, och här har vi en av orsakerna till den frivilliga sjukvårdens snabba genombrott och starka expansion just i Skandinavien och de protestantiska delarna av Tyskland (där också diakonissällskapen var relativt fåtaliga). Vidare innebar ambitionen till neutralisering av läkarorganisationen att både de civila och de militära delarna av läkarprofessionen kunde föras närmare frontlinjen än annars, om än inte allra främst, utan att drabbas av alltför hög, som samtiden krasst betecknade det, ”afgång”. Men inte heller en högre mobiliseringsgrad av läkarna skulle räcka till eftersom det vid sidan av dem huvudsakligen skulle finnas dåligt utbildade och omotiverade handräckningsmän ur den militära reserven. Militären efterfrågade helt enkelt en ny sorts manskap.

Militärens behov – kvinnornas chans

Den första att ta upp Genèvekonferensens resultat i den svenska debatten var professorn och läkaren Gustaf Fredrik Hjort, föreståndare för barnmorskeavdelningen vid Sahlgrenska sjukhuset i Göteborg och samtidigt bataljonsläkare vid Göta artilleriregemente. I mars 1864 lät han ge ut ett tal han i januari hållit vid Göteborgs Vetenskapssamhälles möte. Talet handlade om en avslutad försöksverksamhet och utgivningen skedde till förmån för de drabbade i det sedermera utbrutna dansk-tyska kriget. Texten är delad i två delar, där den senare delen handlar om ett lyckat försök att minimera smittospridningen i samband

med graviditetsrelaterade sjukdomar genom att inrätta ett slags intensivvård där patienterna isolerades tills de återfått styrkan. I den förra delen talar han om Sundhetskommisionen (US Sanitary Commission), som var den frivilliga krigssjukvård som upprättades av unionssidan under det ännu pågående inbördeskriget i USA. Många av medlemmarna i kommissionen, även ute på fältet, var kvinnor. Resonemanget kopplades sedan samman genom påpekandet att även den lyckosamma vård som han administrerat på sjukhuset utförts i kombination med utbildning av sjuksköterskor. De goda resultaten visade, menade han, helt i enlighet med de amerikanska erfarenheterna, att kvinnor borde kunna utbildas även för den sjukvård som inte ägnades specifikt kvinnor och barn, och då komma till nytta som goda patrioter i en utbyggd krigssjukvård.¹⁸

Detta var en för tiden relativt radikal åsikt, och det får antas att det inte var en slump att det var just för den utsatta krigssjukvården – under brinnande krig i ett grannland – som reformförslagen lanserades. Krigssjukvård är definitionsmässigt ett undantag, där resurserna ansträngs till det yttersta, och då finns det andra förutsättningar att pröva vägar som annars inte skulle försökas.

Resultaten av den diplomatiska konferensen i Genève publicerades i de svenska tidningarna i september 1864 vilket också innebar att det skedde i samband med det definitiva fredsslutet mellan Danmark och den Preussisk-Österrikiska alliansen i oktober. Således berättade de svenska läkare som varit verksamma under konflikten om sina erfarenheter vid ett möte i det svenska läkaresällskapet. Professor Carl Gustaf Santesson, överkirurg vid Serafimerlasarettet i Stockholm, som hade tjänstgjort vid det danska lasarettet på Augustenborgs slott, betonade

---

18 [Gustaf Hjort], *Sjukvården i Krig och Fred, Uppmaning och Uppmuntran till Sveriges Qvinnor att bidra till dess fullkomnade: Föredrag hållet vid nedläggandet af Ordförandeskapet i Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälle d. 24 Jan. 1864 af Professor G. Hjort* (Göteborg 1864).

också värdet av de kvinnliga, danska och svenska, sjukvårdare som tjänstgjort. Till skillnad från de manliga, hämtade från militärens manskapsreserv, hade de varit motiverade och välutbildade, även om de kom från en fattig bakgrund:

”Man började också mer och mer att uppskatta värdet af den qvinliga omvårdnaden, så framt nemligen till de omtalade platserna användes personer, hvilkas uppfostran och vanor ej stodo i alltför bjert motsats till de ofta motbjudande, alltid mödosamma och ej sällan nedslående förutsättningar, som åtfölja sjukvården i fält.”¹⁹

Med andra ord fanns i tiden en lösning på militärens problem, som kunde exploateras av tillräckligt förfarna aktivister, med en vision om att öka det kvinnliga deltagandet i samhället. Till dessa vänder vi oss nu.

Förslaget presenteras och diskuteras

I mars 1864 sände Rosalie Olivecrona några funderingar om ett artikelutkast som hon arbetade på, till medredaktören Sophie Leijonhufvud:

”Som Du vet funderar jag på en uppsats *Om Sjukvård, hvad den är och hvad den borde vara*. Denna är emellertid ännu i sitt embryo och torde sålunda ej medhinnas för detta häfte, såvida Du ej anser den oundgängligen behöflig, då jag väl får försöka taga ihop med den i nästa vecka. Det är eget nog huru man ofta återfinner ett ämne, hvarmed tankarne sysselsätta sig, på flera håll. Så stack man mig i går i handen medföljande broschyr om *Sjukvården*, hvilken först föreföll

---

19 Aftonbladet 10/10 1864.

nästan 'godsänd'. Sedan jag genomläst densamma, finner jag den dock skäligen tarflig, och till det lilla goda i upplysningsväg, der kunde vara att hemta, motväges af den harm och ovilja jag känner, då jag ser de fanatiska skandinavernas bemödande att inveckla sitt fosterland i alla de fador, som tillhöra ett krig och det t o m när, såsom här är fallet, ifrågan ej är blind för eller okunnig om en af de hemskaste sidorna deraf.²⁰

Rosalie Olivecrona, född Roos, var en 39-årig justitierådina och redaktör bosatt i Uppsala. Tillsammans med jämnåriga Sophie Leijonhufvud, bosatt i Stockholm, var hon sedan 1859 redaktör för *Tidskrift för hemmet*. Olivecrona hade redan anonymt deltagit i debatten om kvinnans myndighet efter publiceringen av Fredrika Bremers roman *Hertha* (1856), och det var hon som via ett maskeradspel (en artikel publicerad under signaturen K i *Svenska Tidningen Dagligt Allehanda* 1857) övertygade Leijonhufvud att hjälpa till med att starta tidskriften.²¹ *Tidskrift för hemmet* trycktes i Uppsala och eftersom Leijonhufvud bodde i Stockholm sköttes redigeringen genom en intensiv brevväxling mellan de två redaktörerna (först 1866 invigdes järnvägen mellan städerna).²² Stora delar av samlingen har bevarats i Olivecronas familjearkivet och förvaras i Riksarkivet. *Tidskrift för hemmet* utges fortfarande, även om den 1886 bytte namn till *Dagny* och 1914 till *Hertha* (efter Bremers mest kända roman) och är från 1884 organ för den liberala kvinnoorganisationen Fredrika Bremerförbundet.

Brevsamlingen ger fascinerande insikter i tidens feminis-

20 Rosalie Olivecrona till Sophie Leijonhufvud [?] mars 1864, Olivecronas släktarkivet, RA.

21 Manns (1997), 44–45; Eloise Forestier, "Constructive conflict in Swedish feminist periodical culture: a critical reassessment of Sophie Adlersparre and Rosalie Olivecrona's 'Editorial schism'" in *Tidskrift för hemmet* (1859–1885)", *Women's History Review* 30:4 (2020) s. 7.

22 Om denna, se Anna Nordenstam, "'Min älskade vän!' Sophie Adlersparres och Rosalie Olivecronas brevväxling", *Brevkonst* (Paulina Helgeson & Anna Nordenstam red.) (Stockholm/Stehag 2003).

tiska diskussion och kontaktnät, även bland vänligt inställda män, och inte minst av de avväganden som de båda redaktörerna ansåg sig tvungna att göra. Bland annat framgår att deras redaktörsverksamhet starkt påverkades av en resa de 1861 gjort tillsammans bland annat till de brittiska öarna. De hade då inspirerats av Florence Nightingale, uppburen krigshjälte efter hennes insatser under Krimkriget (1854–1856), som efter hemkomsten hade etablerat sig som föreståndare och inspiratör för en reformerad sjuksköterskeutbildning som bedrevs på flera håll i Storbritannien. Olivecrona hade dessutom vistats i USA:s sydstater 1851–1855, då hon arbetade som guvernant på en plantage. Denna erfarenhet innebar att hon sedermera behöll sin lojalitet med sydstaterna efter att inbördeskriget brutit ut, och det var en av de punkter där redaktörernas uppfattning tydligt skilde sig åt eftersom Leijonhufvuds sympatier fanns hos Unionen. I andra frågor var de istället helt eniga. Exempelvis hade båda starka sympatier för Polens sak samtidigt som de, som framgår i ett av breven, var reserverade inför den skandinavistiska solidariteten med Danmark – vid sidan av sin feministiska övertygelse var de konservativa.²³

Olivecrona bad Leijonhufvud att läsa igenom Hjorts häfte och ge sin syn på hur bildandet av föreningen bäst skulle kunna drivas på. Vidare frågade hon om Leijonhufvud kunde skaffa fram upplysningar om den utbildning för sjuksystem som bedrevs vid diakonisjukhuset (Ersta sjukhus) på Södermalm i Stockholm. Det saknas något brev i utbytet, men resultatet av hennes fråga, och inflytandet från Hjorts häfte, var att det snart fanns inte en utan två artiklar om sjukvårdsfrågan under arbete. Dessa skulle tillsammans, konstaterade Olivecrona i slutet av mars, vara alltför vidlyftiga för att

---

23 Om kretsen runt *Tidskrift för hemmet*, se Gunnar Qvist, "Esselde och *Tidskrift för hemmet*", dens., *Konsten att bli en god flicka. Kvinnohistoriska uppsatser* (Helsingborg 1978); Anna Nordenstam, *Begynnelse. Litteraturforskningens pionjärkvinnor* (Stockholm/Stehag 2001).

båda få plats i samma häfte: ”ty då få vi ej rum med annat”.²⁴ Detta visar förstås att ämnet, eller idén, låg i tiden, men som framgår av hur redaktörerna diskuterade saken handlade det också om olika strategier. Olivecronas manus har bevarats för eftervärlden och i det finns ett långt avsnitt om kvinnliga läkare. Detta var ett tydligt steg längre än även Florence Nightingale, med all sin prestige, ansåg sig kunna gå.

Att utbilda kvinnliga sjukvårdare var en sak, det skedde på sjukhusen och under manligt överinseende. Men läkare utbildades vid universiteten och dit var kvinnor ännu inte välkomna i Sverige. Däremot förekom det i USA och som framgår i Olivecronas text fanns det även en livlig diskussion i Europas andra förenade kungadöme, det brittiska. Saken var dessutom mycket aktuell eftersom, som Olivecrona formulerade det; ett ”ungt fruntimmer i Sthlm” tänkte sig den banan (till henne återkommer vi strax). Leijonhufvud lär ha avrått Olivecrona från att publicera denna artikel, men detta brev saknas, så vi känner således inte till hennes motiv för detta. Däremot framgår det av Olivecronas svar till Leijonhufvud att hon föreslagit en särskild artikel om kvinnliga läkare. I svaret framgår vidare att Olivecrona avböjer detta genom följande formulering ”då vi ännu ej uppträda som ’advocates for the movement in Sweden’; rörelsen i fråga skulle då vara den som ivrade för kvinnors rätt att utbilda sig till läkare.”²⁵ Tvärtom, meddelade hon, hade den unga kvinnan av en ”man af yrket med hvilken hon derom rådgjort” rått att utbilda sig utomlands då det förmodligen skulle dröja decennier innan en sådan utbildning blev möjlig i Sverige (det dröjde till 1870, med möjlighet till examen 1872). Olivecronas avsikt var en annan, att informera om utvecklingen i andra länder:

---

24 Brev från Rosalie Olivecrona till Sophie Leijonhufvud 29/3 1864, Olivecronaska släktarkivet, RA.

25 Brev från Rosalie Olivecrona till Sophie Leijonhufvud 31/3 1864, Olivecronaska släktarkivet, RA.

”Jag tycker dock, att det kan vara af intresse för våra läsare att känna något om den deri omtalta rörelsen och sträfvandet i andra länder att öppna läkaryrket för qvinnan; hvad som omförmäldes derom är ju också på sin plats i en uppsats handlande om qvinnan och sjukvården.”²⁶

Men väl så intressant är en anmärkning som Olivecrona gör i en bisats, i en parentes:

”[I] förbigående sagdt, tror jag dock ej att jag med dessa yttranden på ett måhända främmande område vågat lite mera än vi många gånger förut vågat i Tidskriften, lika lite som jag kan inse hvarför ej en qvinna skulle få ha en åsigt i angelägenheter, som röra hennes fädernesland så nära”

Det framgår av den fortsatta brevväxlingen att Leijonhufvuds framfart med Olivecronas artikel väcker irritation hos boktryckaren Edqvist i Uppsala, som tryckte tidskriften, på grund av att han måste göra ständiga ombrytningar. Olivecronas irritation kom emellertid i första hand att handla om det faktum att Leijonhufvud i slutet av maj beslöt att lösa utrymmesproblemen genom att helt enkelt dra tillbaka sin artikel från den gemensamma tidskriften och i stället publicera den i dagstidningen *Aftonbladet*. Olivecrona verkar ha fått beskedet den 21 maj vid ett besök i Stockholm, och efter att ha rådgjort med sin make, justitierådet Knut, svarade hon i brev:

”Det var derföre med en känsla af såväl öfverraskning som smärta jag i Sthlm erfor, att Du var den, som denna gång skulle gå mig i förväg, och jag kunde ej värja mig från att litet smått förundra mig öfver, att Du ej vid första framställningen af denna plan till Dig genast svarade, att en artikel i

26 Brev från Rosalie Olivecrona till Sophie Leijonhufvud 31/3 1864, Olivecronas släktarkivet, RA.

samma syfte redan var fullt färdig eller kanske redan tryckt för att intagas i Tidskriftens nästa häfte och att Du ej ansåg Dig kunna och böra vidare behandla saken, förrän den kommit i den läsande allmänhetens händer. Jag ville dock ingenting säga, men hyste i mitt hjerta ett litet hopp att häftet skulle komma ut, innan Din uppsats ifrågakom. Genom det aldrig slutande sölet på tryckeriet, tycks detta dock ej blifva fallet, utan min artikel dömas till ödet att komma som *moutarde après diner* [”senap efter maten”, ung.: för lite, för sent]. Och då åtskilliga ganska stora likheter förekomma mellan min och Din uppsats, torde den senare måhända komma att förefalla såsom ett plagiat af den förra.”²⁷

Leijonhufvud, å sin sida, förnekade anklagelsen med eftertryck:

”Det har så litet fallit mig in att jag aldrig ens betänkt på hvilkendera sidan förstfödsörätten skulle kunna medföra någon fördel; men väl hade jag önskat att låta min uppsats följa med 2:ra häftet, såsom ett bihang till din, hvarom jag redan tillskrifvit dig ett bref, som jag dock rev sönder när du kom hit och jag dels fann dig obenägen för förslaget, dels därade mig med förhoppningen att det skulle vara för sent, då häftet borde vara inom kort färdigt.”²⁸

Det här ser ut som en konflikt mellan två äregiriga skribenter. Men det är svårt att tro att det var så. Ingen av de båda damerna skrev för sin försörjning, tidstypiskt skrev de dessutom under pseudonym. Det är svårt att säga hur anonyma de verkligen var utanför den närmsta kretsen, men det är uppenbart att anonymiteten var viktig för dem, och den var en del av den tidens offentlighet som de också medvetet lekte med. Alldeles i anslutning till dessa hän-

27 Rosalie Olivecrona till Sophie Leijonhufvud 24/5 1864, Olivecronaska släktarkivet, RA.

28 Sophie Leijonhufvud till Rosalie Olivecrona odat. 25–29/5 1864, Olivecronaska släktarkivet, RA.

delsor för Leijonhufvud ut i ett vredesutbrott mot boktryckaren Edqvist sedan hennes namn publicerats i *Uppsala-Posten* i samband med beviljandet av portofrihet för tidskriften.²⁹ Viktigare var förmodligen att Leijonhufvud inte varit ensam om sin idé ("att Du ej vid första framställningen af denna plan till Dig"), och det faktum att Leijonhufvud lyfte ut sin artikel ur tidskriften kan faktiskt betyda att hon inte ansåg att den representerade en del av det gemensamma projekt som tidskriften utgjorde. Däremot är det okänt från vem påverkan kom. I sin artikel nämner hon en bok med utdrag både ur Dunants bok och konferensprotokollet från den inledande konferensen i Genève 1863, utgiven av den redan nämnde svenska representanten Sköldberg. Artikeln och det tryckta konferensprotokollet utkom ungefär samtidigt, men Leijonhufvud och Sköldberg hade inte träffats, hon köpte den först när hon av en slump såg den i en bokhandel.³⁰ Själv påstår hon att idén kommer från "en ung sjukling", som formulerat den "redan för ett par år sedan" i en text (alltså innan mötet i Genève).³¹ Själv hade Leijonhufvud disponerat "den unga flickans", som hon också kallar personen, uppsats under några månader.³² Den behöver alltså inte ha med det av Olivecrona nämnda "förslaget" att göra – men vid sidan av Hjorts och Sköldbergs skrifter är dessa de enda inspirationer hon nämner. Det är givetvis möjligt att Leijonhufvud talat med Rudebeck eller Pauli innan den tidpunkt Rudebeck själv nämner som startpunkt för sin verksamhet (september 1864), men det finns inget stöd för det antagandet. Den unga sjuka flickans uppsats har inte kunnat återfinnas. Det spelar nog inte så stor roll, Leijonhufvuds artikel och hennes fortsatte verksamhet i frågan bär, som framgår i det följande, alla kännetecken av att vara hennes eget verk.

29 Sophie Leijonhufvud till Rosalie Olivecrona 25/4 1864, Olivecronas släktarkivet, RA.

30 Sophie Leijonhufvud till Rosalie Olivecrona odaterat, sannolikt 6/6 1864, Olivecronas släktarkivet, RA.

31 "En fråga i människokärlekens namn", *Aftonbladet* 10/6 1864.

32 Sophie Leijonhufvud till Rosalie Olivecrona, odaterat, 24–29/5 1864, Olivecronas släktarkivet, RA.

Läkare eller sköterska?

Olivecronas anklagade alltså Leijonhufvud för att ha tagit över hennes idé, det vill säga att via intresset för krigssjukvården reformera både den allmänna sjukvården och kvinnors möjligheter att utbilda sig och göra karriär. Det är lätt att förstå den anklagelsen. Men de bådas artiklar hade olika syften. Olivecrona nöjde sig med att informera, avsnittet om den utländska läkarutbildningen ersattes därför med en kort hänvisning:

”Vår mening är dock ej nu att tala om qvinnan såsom läkare, ehuru vi äro af den öfvertygelsen, att hon så småningom, allt motstånd oaktadt, skall inträda, ej intränga på denna bana, der tillvinna sig aktning och anseende och blifva till nytta och välsignelse, för en del af den lidande menskligheten.”³³

Olivecronas artikel å ena sidan utgick visserligen från den militära sjukvårdens problem men till skillnad från i Hjorts bok nämndes inte mötet i Genève. Istället hänvisade hon till Liljewalchs utredningar och erfarenheterna från lantvärdet vid 1808–1809 års krig. Florence Nightingales internationella anseende togs som intäkt för att konstatera att de brister Nightingale påpekat vid brittiska militärsjukhus i precis samma utsträckning förekom även vid de svenska civila lasaretten. De utbildningsanstalter som grundats av Nightingale, och som var en förutsättning för att kvinnliga sjukvårdare skulle kunna sköta avancerade uppgifter, borde enligt Olivecrona införas i Sverige. Med en hänvisning till det militära behovet föreslog hon att sjuksköterskor skulle kunna examineras som fältskärer, även om de var avsedda för civila

---

33 St-, ”Qvinnan och sjukvården” *Tidskrift för hemmet* 1864:2, 65. Förklaringen följs av en lika kort hänvisning till erfarenheter i andra länder och ett löfte om att återkomma till frågan. Så skedde också några år senare med artikeln ”Qvinnliga läkare”, i *Tidskrift för hemmet* 1871:2.

arbeten, eftersom just den examen även kunde innehas lagligt av kvinnor.³⁴

Å andra sidan hade Sophie Leijonhufvuds artikel, *En fråga i människokärlekens namn*, ett annat fokus. Den utgick från samhörigheten med en annan av tidens viktiga rörelser, nämligen skarpskytterrörelsen. *Aftonbladet* och dess ägare liberalen Lars Johan Hierta tillhörde rörelsens tillskyndare (dess moderata flygel) och Leijonhufvuds artikel inleddes i själva verket med en stolt proklamation:

”Den fosterländska rörelse, som, under loppet af några få år, ur skötet af fredliga yrken, uppbådadt en stående frivillig krigsstyrka till fäderneslandets försvar, utgörande redan en vapenöfvad trupp af omkring 25,000 man, är en bland de sannt glädjande företeelser, den svenska samtiden har at uppvisa.”

Med hjälp av skarpskytterrörelsen kunde ett ytterligare argument knyts till de som fanns hos Olivecrona, nämligen den fordran till medborgarrätt som medverkan i det nationella försvaret bar med sig:

”Åsynen af den glada beredvillighet hvarmed tusentals män offra tid och krafter för sitt land, för att en gång, när så fordras, vara redo och värdiga att bringa det dyrare offret af hem och härd, af lif och blod, åsynen häraf uppkallar helt naturligt den frågan: *Hvad kan och bör den svenska quinnan göra för fäderneslandet, då mannen frivilligt erbjuder sig att för detsamma offra allt?*”

Jo, nämligen, som redan stod klart ”outtaladt, på mångas läppar”:

---

34 St-, "Qvinnan och sjukvården" *Tidskrift för hemmet* 1864:2 s. 80.

”... då fienden hotar det land, hvars lagars skydd hon åtnjuter, tjena detsamma och, i sin mån, medverka till dess försvar.”³⁵

Leijonhufvud framhäver i artikeln att idén att kombinera den frivilliga sjukvården och skarpskytterörelsen inte är hennes. Hon framhäver också Olivecronas uppsats i det då ännu inte utkomna tidskriftsnumret, samt naturligtvis till Hjorts och Sköldbergs böcker. Konkret föreslog Leijonhufvud dels att ”i våra större städer några inflytelserika personer, med stadens läkare i spetsen, bildade en komité för organiserande af en frivillig sjukvårdsförening” dels att ”till följd af denna inbjudning, ett antal kvinnor ur olika samhällsklasser anmälde sig villiga att under krigstid tjänstgöra såsom sjukvårderskor, *en del inom de frivilliga skarpskyttekompanierna en del inom den svenska armén*”.³⁶ Först som tredje led i resonemanget följde att ”dessa frivilliga sjukvårderskor, hvilka efter sin bildningsgrad kunde delas i tvenne klasser, ledande och biträdande, genom läkares försorg, erhöle nödig undervisning i de första grunderna af fysiologi, anatomi och kirurgi, med särskildt afseende på förbandsläran samt bereddes tillfälle att på sjukhus genomgå en fullständig kurs i praktisk sjukvård, så väl på medicinska som på kirurgiska afdelningar”.³⁷

Den viktigaste effekten av hennes förslag skulle vara att en kader av sjukvårdskunniga kvinnor byggdes upp, som skulle kunna stadga upp sjukvården på landsbygden och fungera som instruktörer vid utbildningsinstitutioner i städerna. Att det dessutom fanns militära fördelar med medicinsk folkbildning var uppenbart men sekundärt i hennes argumentation. Leijonhufvuds omnämnande av Sköldbergs skildring av Genève-

35 ”En fråga i människokärtekens namn. Till Redaktionen af Aftonbladet” (av S. L.-d.), *Aftonbladet* 10/6 1864. Kursiv i original.

36 ”En fråga i människokärtekens namn. Till Redaktionen af Aftonbladet” (av S. L.-d.), *Aftonbladet* 10/6 1864. Kursiv i original.

37 ”En fråga i människokärtekens namn. Till Redaktionen af Aftonbladet” (av S. L.-d.), *Aftonbladet* 10/6 1864. Kursiv i original.

konferensen var relativt omfattande men liksom Olivecrona syftade hon inte till att ansluta till den internationella organisationen utan avsåg bildandet av ”en sjelfständig, fosterländsk institution, lämpad efter våra egendomliga förhållanden och behof”.³⁸ Det gick naturligtvis väl ihop med grundtanken att se den frivilliga sjukvården som en gren av skarpskytterörelsen.

Leijonhufvuds artikel var inte propagandistisk, den skulle inte öka medvetandet i frågan, utan avsikten var alltså organisatorisk; att själv starta en förening. Men hon kunde inte för egen del ta initiativet. Leijonhufvud hade inga egna kontakter med skarpskytterörelsen, åtminstone inga kända sådana, och båda redaktörerna betraktade den skandinavistiska rörelsen och solidariteten med den danska saken med misstänksamhet. Framför allt ville hon inte träda ur sin anonymitet och själv ta initiativ till föreningen:

”Uppmanad härtill från flera olika håll, då dessa frågor, i följd af *Dunants* ryktbara arbete och congressen i Genève, varit under vintern *uppermost in everyones mind*, har jag ståndaktigt svarat nej, och skulle blott med svårighet låtit öfvertala mig att spela rolen af tolk i den vackra idéens tienst. Jag trodde mig ha nämnt allt detta för dig. Jag har äfven sökt bibringa dem, hvilka i detta afseende vändt sig till mig, min egen öfvertygelse att initiativet till en dylik förening borde tagas icke af ett mer eller mindre okänt fruntimmer med begränsadt inflytande, utan af en man med allmänt anseende och förmåga att göra sina åsigter gällande. Jag har i hela saken förbehållit mig en så passiv role som möjligt, förklarande, som sanningen är, att jag redan har åtagit mig mera bestyr för det allmänna än tid och krafter samt mina plikter i hemmet tillåta mig att så genomföra, som jag skulle önska.”³⁹

38 ”En fråga i människokärlekens namn. Till Redaktionen af Aftonbladet” (av S. L.-d.), *Aftonbladet* 10/6 1864. Kursiv i original.

39 Sophie Leijonhufvud till Rosalie Olivecrona, odat. 24–29/5 1864, Olivecronas släktarkivet, RA.

Hennes avsikt var med andra ord att ta initiativ till bildandet av en organisation, men indirekt, utan att själv ställa sig i spetsen. Olivecrona instämde i den reservationen⁴⁰ och vad som då återstod var att hoppas att artikeln skulle kunna inspirera andra att ta tag i organisationsarbetet:

”Hvad min lilla uppsats beträffar, så gör den i sjelfva verket ej anspråk på att vara annat än ett uppslag i ämnet, och ingen kan högre än jag önska att ett bättre förslag må kunna uppgöras under loppet af de skriftliga och mundtliga öfverläggningar i ämnet, som jag hoppas skola blifva en följd deraf.”⁴¹

De manliga medhjälparna

Det är höljt i dunkel i vilken mån Leijonhufvuds artikel var en del av ett pågående organiseringsarbete, eller om hon verkligen förväntade sig att någon skulle ta henne på orden. Det är rimligt att anta att det spända internationella läget kan ha spelat in, men vi vet inte. Artikeln innehåller emellertid resonemang som antyder att sammankopplingen mellan krigssjukvården och skarpskytterörelsen var genomtänkt och inte löst påklistrad. Leijonhufvud hade en tydlig tanke bakom den sammankoppling hon gjorde:

”Det inom medelklassen herrskande lifliga intresset för Skarpskytteidén skulle underlätta bildandet af sjukvårdsföreningar just inom denna klass, hvilken, mindre förvänd vid komfort och bekvämlighet än man är inom de högre samhällssphererna och dock mottaglig för bildning och nödig

40 Rosalie Olivecrona till Sophie Leijonhufvud 24/5 1864, Olivecronas släktarkivet, RA.

41 Sophie Leijonhufvud till Rosalie Olivecrona odat. 24–25/5 1864, Olivecronas släktarkivet, RA.

instruction, torde komma att erbjuda de bästa och lämpligaste rekryterna för en sjukhuscorps.”⁴²

Samtidigt bröt hon – liksom för övrigt Olivecrona – av från Genèvekommitténs tanke på en internationell organisation. Hennes förslag återspeglade snarare en beredskapsstämning. Den nationella inriktningen var dock, förklarade hon, enbart tillfällig:

”Mig förefaller det klokast att, utan slafvisk efterbildning af Englands eller något annat lands mönster, men väl med ledning af der vunnen erfarenhet, söka, i sammanhang med redan bestående institutioner, bilda en nationel stiftelse i det uppgifna ändamålet att i krigstid bestrida sjukvården vid arméen och vid de frivilliga krigarecorpserna i Sverige; men dock så ställd att den möjligen *framdeles*, då dess verksamhet i hemlandet blifvit fullt betryggad, skulle kunna till en del förena sig med den internationella. Att i ett om än aldrig så flygtigt förslag i denna väg, förbigå eller ignorera den från Genèvekongressen utgångna rörelsen – spridd till alla Europeiska länder – det tror jag skulle både förvåna och ogillas.”⁴³

I juli 1864 träffade Leijonhufvud Hjort i Göteborg, och mottog hans tack för omnämmandet av hans bok – och hans anslutning till idén att involvera skarpskytterörelsen:

”Det tycks dock vara med honom som med Sthlms läkare att alla vilja att yxan skall gå men ingen vill hålla i skaftet”

---

42 Sophie Leijonhufvud till Rosalie Olivecrona odat. 24–25/5 1864, Olivecronska släktarkivet, RA.

43 Sophie Leijonhufvud till Rosalie Olivecrona odat. 24–25/5 1864, Olivecronska släktarkivet, RA.

konstaterade hon besviket. Hjort berättade också för henne om den stundande diplomatiska konferensen i Genève och berättade att Liljewalch skulle resa dit (så blev det inte och uppgiften har inte kunnat återfinnas någon annanstans).⁴⁴ Istället vände hon sig till en annan läkare, regementsläkaren och med. dr Johan Magnus Lemchen. De kände varandra sedan tidigare. Lemchen hade två år tidigare besökt henne i hennes hem i centrala Stockholm, och bett henne använda tidskriften för ett upprop till förmån för en skola som undervisade barn med hörselskador, senare känd som Tysta skolan. I september 1864 inbjöds Lemchen tillsammans med Rudebeck till ett möte hemma hos Leijonhufvud. Även Olivecrona var där.⁴⁵ Det är okänt om mötet ägde rum innan eller efter att Rudebeck träffat Pauli, men mötet mellan dem verkar inte ha fått omedelbara följder. Den bild som framkommer är emellertid att det är Lemchen, inte Rudebeck, som blir Leijonhufvuds förlängda arm i kampanjen. Pauli var personlig vän med Olivecrona, och bekant med Leijonhufvud, och kan naturligtvis också ha påverkat skeendet, men han var inte med på det möte som inledde kampanjen.

Föreningens bildande

Danmark utkämpade mellan februari och oktober 1864 ett i förhållande till storleken våldsamt och blodigt krig mot en koalition av Preussiska och Österrikiska trupper. Striderna gällde inkluderandet i den tyska federationen av de sydliga jylländska furstedömen som befunnit sig i en personalunion med Danmark. Erfarenheterna av kriget, där Karl V övervägt men till

---

⁴⁴ Sophie Leijonhufvud till Rosalie Olivecrona (från Marstrand) 23/7 1864, Olivecronaska släktarkivet, RA.

⁴⁵ Sigrid Leijonhufvud, *Sophie Adlersparre (Esselde): Ett liv och en livsgärning I* (Stockholm 1922) s. 93. Enligt Sigrid Leijonhufvud ägde mötet rum hemma hos Olivecrona, det vill säga i Uppsala, men det måste vara en missuppfattning. De möten som hade med tidskriften att göra ägde rum i Stockholm.

slut avstått från att intervensera, men där hundratals svenskar trots detta deltagit som frivilliga hade berett vägen för den politiska linje som redaktörerna nu gemensamt arbetat för. Det dröjde till trots detta till slutet av november innan kampanjen gav ett tydligt utslag. Leijonhufvud meddelade Olivecrona att hon var beredd att ta nästa steg i organisationsarbetet. Det var Lemchens ansträngningar å hennes vägnar som började bära frukt:

”Säg mig med första om du har något emot att en annons utsättes i tidningarne anmodande de fruntimmer som möjl. skulle vilja medverka för bildande af en sjukvårdsförening, att uppges sina namn och adresser i biljett – till Red:en. Lemchen har varit uppe och talat om saken – och har några planer för att förankra den.”⁴⁶

Det verkar inte som om hon varit direkt inblandad i att kalla samman mötet den 3 december. Hon informerades av Lemchen några dagar senare. Istället understödde hon initiativet genom en lång artikel i sista numret för året av tidskriften. Artikeln verkar ha kommit till på de uppmaning från de manliga tillskyndarna.⁴⁷ Samtidigt gav den Leijonhufvud möjlighet att återkomma till vad som varit hennes huvudsak, möjligheten att utnyttja frågan för att understödja kvinnors rätt att utbilda sig och arbeta.

I sin artikel hänvisade hon till kriget i Danmark och till Genèvekonferensen 1863 (däremot inte den diplomatiska konferensen 1864), och konstaterade att efter det inledande intresset frågan ”tycktes hafva fallit ur minnet eller råkat i dvala”. För henne var ”frågan” med andra ord begränsad till bildandet av

⁴⁶ Sophie Leijonhufvud till Rosalie Olivecrona 29/11 1864, Olivecronas släktarkivet, RA.

⁴⁷ Sophie Leijonhufvud till Rosalie Olivecrona 18/12, Olivecronas släktarkivet, RA, är första gången mötet nämns i brevväxlingen. Många brev är bevarade från november och december och om redaktörerna varit underrättade om det exakta datumet skulle det sannolikt ha nämnts.

en frivillig sjukvårdsförening, och bortsåg från konventionen. Förutom Santessons rapport hänvisade hon till en passus som förekommit i en artikelserie i konservativa *Nya Dagligt Allehanda* i månadsskiftet november–december:

”Mätte slutligen äfven Sveriges varmhjertade qvinnor lemna sin gård åt den fosterländska saken, derigenom att de öfver allt bilda frivilliga sjukvårdsföreningar, ämnade att lemna skötsel och vård åt anförvandter och vänner som spilt sitt blod i striderna med fienden, samt för sådant ändamål förskaffa sig någon kunskap om sårades första behandling, äfvensom i tid anskaffa små förråd af de nödvändigaste sjukvårdspersedlar!”⁴⁸

Det är inte känt vem skribenten – signaturen K. E. K. – var men resten av artikelserien diskuterade möjligheterna att försvara landet med hjälp av småskaligt gerillakrig. Den danska armén hade använt den motsatta taktiken; tekniskt, organisatoriskt och numerärt underlägsna hade de försökt försvara fasta ställningar i södra Jylland. Stormningen av befästningarna hade kostat de preussiska och österrikiska arméerna stora förluster (i förhållande till krigets begränsade omfång), men utgången hade varit

⁴⁸ Artikelserien publicerades i *Nya Dagligt Allehanda* 22/11–2/12 1864, citatet är från den sista artikeln. Den svenska skarpskytterörelsen är förhållandevis sporadiskt utforskad, och det finns ännu ingen övergripande framställning om den – standardverket är över åttio år gammalt. Tills vidare är det sannolikt rimligt att följa dess moderna historiker, Mikael Ottosson, i att betrakta den som en del av den svenska borgertliga revolutionen. Malmöhistorikern Viktor Lundberg har lyft fram att det fanns vänsterradikala element inom rörelsen, och exemplifierat detta med Julius Mankell, som kände den polsk-ryske anarkisten Michail Bakunin och reste till Polen för att delta i upproret mot Ryssland 1863. Det fanns utan tvekan mycket hos Mankell som förebådade den socialistiska arbetarrörelsen, men hos skarpskyttarna fanns också mycket fosterländskhet och en rimlig bedömning i väntan på en grundligare undersökning är att de inom sig rymde drag av de styrkor som stod på ömse sidor om barrikaderna vid 1800-talets och det tidiga nittonhundratalets många folkliga uppror. I Sverige kopplas de starkast samman med avskaffandet av ståndsriksdagen 1865–66 (vilket motiverar att de kallas borgerliga revolutionärer), och efter det planade rörelsens utveckling av. Den massarmé som signaturen K. E. K. drömde om skulle först se dagens ljus vid införandet av den allmänna värnplikten 1901. Se Mikael Ottosson, ”Borgerlighet i vapen”, i *Borgerlighet i vapen: En antologi om 1800-talets milisrörelse* (Mikael Ottosson & Thomas Sörensen red.), *Skrifter med historiska perspektiv 7*: Malmö högskola (Malmö 2008) s. 13.

given på förhand. En god del av de frivilliga svenskarna hade dock slagits i ett jägarförband, *Aarøes Streifkorps*, där första kompaniet till och med leddes av den svenske officeren Hugo Raab. Förbandet hade haft begränsad militär betydelse, men räderna bakom fiendens linjer fungerade moralhöjande i förhållande till rapporterna om de invaderande arméernas övergrepp mot och artilleribombardemang av civilbefolkningen.⁴⁹

Leijonhufvuds artikel tog inte ställning till dessa politiska och militärstrategiska frågor. Samtidigt var den betydligt mer än bara en annons. I ett märkligt men för tidskriften typiskt maskeradspel, där hon talade om sig själv i tredje person, och till och med som ”han”, redogjorde hon för de olika positioner som utpräglats i föreningsfrågan.⁵⁰ Hon medgav också att frågan vållat oenighet ”äfvén inom sjelfva Red:n af vår Tidskrift”. Samtidigt var den signatur som hon undertecknade artikeln med, Esselde, i praktiken liktydande med den måttligt maskerande signatur hon använt i Aftonbladet (S. L-d, vilket naturligtvis var en förkortning av hennes namn). Det är väl oklart om någon av de tilltänkta läsarna lät sig luras av skuggspelet, särskilt som hon också lät större delen av *Aftonbladet*-artikeln flyta in i tidskriften som ett långt citat. Däremot var idéinnehållet nu ännu tydligare formulerat. För det första anförde hon – i första hand mot Sköldberg – att föreningens verksamhet måste begränsas till Sverige.⁵¹ För det andra slog hon fast sambandet med skarpskytterörelsen. Den ståndpunkten var hon ensam om, men motiveringen var logisk:

-
- 49 Om konflikten ur ett militärstrategiskt perspektiv, Michael de Embree (2006) *Bismarck's First War: The Campaign of Schleswig and Jutland 1864* (Warwick 2007); om strövkåren, se Christian. Bjerager, *Kaptajn Aarøes Streifkorps i Marts og April 1864* (Köpenhamn 1978). Raab, som tidigare studerat fransk jägartaktik, blev så småningom chef för den svenska generalstaben och en betydande militär reformator.
- 50 Esselde, "Frågan om bildande af en frivillig sjukvårdsförening", *Tidskrift för hemmet* 1864:6 s. 324.
- 51 Esselde, "Frågan om bildande af en frivillig sjukvårdsförening", *Tidskrift för hemmet* 1864:6 s. 332–3.

”Att åter vid frågan om bildande af en sjukvårdsförening för krigstid, helt och hållet förbigå den frivilliga krigsstyrkan, som dock redan nu uppgår till omkring 30,000 man, och bland hvars qvinliga anhöriga man just torde finna kärntruppen af skickliga och driftiga sjukvårderskor, förefaller oss omöjligt.”⁵²

Den hängde också samman med den tredje och viktigaste av de ståndpunkter hon drev:

”Att qvinnan, både den mer och mindre bildade, icke allenast måste vara med, men taga en väsentlig del af arbetet på sig – det tro vi måste vara klart för hvar och en, som något tänkt sig in i saken.”⁵³

Huvudfrågan i artikeln var emellertid att det saknades, vad hon kallade ”en kraftfull personlighet” som skulle kunna fungera som samlingspunkt för de personer, och framför allt de kvinnor som skulle kunna vara intresserade av företaget. Nu var det inte längre en man hon tänkte på, utan en kvinna, en samlande figur för andra kvinnor. De kandidater hon tänkte sig var ”hindrade af sina öfriga lefnadsförhållanden – äfven af sin sjuklighet” – referensen till Fredrika Bremers vikande krafter var allt annat än otydlig. Istället hoppades hon på att andra personer skulle anmäla sig till tidskriften, vilken skulle förmedla anmälningarna till signaturen ”L. R.” vilket lär uttydas Lemchen och Rudebeck. Även om ”initiativet bör tagas af män”, menade hon, ”böra dock kvinnorna ingalunda undandraga sig att från början framträda, såsom *medverkande*.” Hon verkar ha varit trygg med att resultatet ändå skulle bli det hon hoppades:

---

52 Esselde, ”Frågan om bildande af en frivillig sjukvårdsförening”, *Tidskrift för hemmet* 1864:6 s. 333.

53 Esselde, ”Frågan om bildande af en frivillig sjukvårdsförening”, *Tidskrift för hemmet* 1984:6 s. 333.

”Utan fruntimmernas hjälp komma vi ej ur fläcken med en sjukvårdsförening”, yttrade nyligen en af de varmaste ifranne för den Dunantska idéen och dess genomförande hos oss.”⁵⁴

Vi kan gott anta att denna person var antingen Lemchen eller Rudebeck. Av ett brev till Olivecrona daterat 18 december 1864 framgår att hon då redan sänt ett första utkast (ej bevarat) till henne, och först därefter träffat Lemchen på gatan och fått hans rapport om det första utskottsmötet:

”Oegentligheterna i språket få väl rättas i korrekturet om du ej varit snäll gjort det i mskr. *Saken* tycker jag är af vigt att framställa just nu, innan den blir af tidningarne genomtröskad. *Lemchen* har haft öfverläggningar med militärläkare, och mötte mig nyligen på gatan med förklaringen att inom kort ett upprop till allmänheten kommer att utgå. Din vän *Pauli* lär vara mycket nitisk för åvägbringande af internationel förening och säger sig ha fått löften af Prins Oscar, Hazelius m. fl.”⁵⁵

Artikeln verkar ha skrivits under viss vanda – hon talar om sömnlösa nätter – och i stor hast, ”i grofhugget skick, utan att konstnärshanden, sådan den då är, fått afrunda, jemna, sammanfoga och så vidt möjligt harmonisera det hela.” Men den verkade ha den effekt hon önskade sig:

”I sjukvårdsfrågan tänker jag ytterligare betona faran af förhastade beslut ... liktänkande personer må komma i beröring med hvarandra och utbyta åsigtter om lämpligaste sättet för idéens framtida realiserande. Från flera håll har jag hört den gillas. 'Alla vilja att yxan skall gå, men ingen vill hålla i skafvet.'”

54 Esselde, "Frågan om bildande af en frivillig sjukvårdsförening", *Tidskrift för hemmet* 1864:6 s. 336.

55 Sophie Leijonhufvud till Rosalie Olivecrona 18/12 1864, Olivecronska släktarkivet, RA.

Det religiösa tvivlet

Det finns anledning att stanna ett tag vid den tvekan hon redogör för. Det verkar som att bara det rent taktiska tänkandet, att samverka med utvalda män för att driva igenom politiska projekt, inte var hela bakgrunden. Det är uppenbart av både Leijonhufvuds och Olivecronas brev att de personligen plågades av att behöva, som de såg det, ta på sig en roll i offentligheten, och på det viset uppträda på ett manligt kodat område. På det viset var relationen mellan dem och de manliga huvudpersonerna, Lemchen och Rudebeck, komplex. Utan tvekan agerade de senare på uppdrag av Olivecrona och Leijonhufvud, men samtidigt representerade de på ett tydligt sätt samhällets maktcentra vilket gjorde förbindelsen mer laddad. Att överskrida dessa ramar var uppenbarligen förknippat med stark ångest:

”Emellertid, van att en handling som afviker från det vanliga, icke ses med gynnsamma ögon, dessutom af naturen rädd för all personlig konflikt – i grunden moraliskt feg (jag erkänner det med grämlse) afvaktade jag med bäfvan utgången. Och detta oaktadt jag hade full ursäkt för mitt tilltag i general Rudebecks i vintras personligen framförda anhållan att Tidskriften med uppmärksamhet ville följa föreningens verksamhet. Det var endast *öfvertygelsen om det rätta och plikten att verka därför*, som förmådde besegra min medfödda harhjertenhet. Mamma kan intyga att jag var halfsjuk af fruktan, då man anmälde generalens besök dagen derpå.”⁵⁶

Det här mönstret är inte okänt i tidens brevskrivande, och forskare har diskuterat om det är äkta kända ångest eller ett stilistiskt manér.⁵⁷ Leijonhufvuds – och för den delen Olive-

56 Sophie Leijonhufvud till Rosalie Olivecrona 18/12 1864, Olivecronaska släktarkivet, RA.

57 Till exempel Eva Helen Ulvros, *I skuggan av män – kvinnliga röster i Tegnér's tid*

cronas – beskrivningar av den rädsla de kände var så konkreta (sömnbrist, sjukdomssymptom, kronisk trötthet) att jag ändå antar att det i huvudsak handlar om en äkta fruktan. De båda brevskrivarna återkom till temat ett par år senare i samband med att de diskuterade avskaffandet av ståndsriksdagen och införandet av ett valt parlament (Leijonhufvud var för, Olivecrona mot). Diskussionen gällde i första hand om tidskriften offentligt kunde uttala sig i frågan (Leijonhufvud för, Olivecrona mot), och orsakade möjligen att Olivecrona året därpå avgick ur redaktionen. Olivecronas inställning var att kvinnor kunde, ja borde, engagera sig i frågor som berörde dem, vilket i praktiken innebar möjligheter för kvinnor att utbilda sig till och verka i yrken som ansågs passande. Att däremot lägga sig i den generella politiken – och dit räknade hon representationsreformen – var att överträda en gräns som inte fick överskridas:

”En manlig kvinna, och sådan blir den kvinna, som vill ingripa i mannens sysselsättningar, som anser sig i stånd att bedöma de stora samhällsfrågorna och befogad att deruti afgifva sitt utlåtande, blir i alla tider en abnormitet, lika onaturlig, lika hemfallen under åtlöjet som en kvinlig man. Instinkten, om också ej omdömet, säger de flesta, att båda tillhöra afarter inom sitt slägte. För min egen del är den känsla jag i denna fråga erfar det to shrink from the contact med det yttre, det allmänna lifvet och när jag icke desto mindre känt mig tvungen att, om ock högst obetydligt, spela en rôle deri, har jag alltid måst göra våld på mig sjelf och har också, så fort jag det kunnat, dragit mig tillbaka inom hemmet, kvinnans egendom, den fridlysta hamnen, der hon finner skydd undan det yttre lifvets stormar.”⁵⁸

(Lund 2010), s. 13–14; Patricia Meyer Spacks, ”Female Rhetorics”, *The Private Self, Theory and practice of women's autobiographical writings* (Shari Benstock red.) (Chapel Hill, NC & London 1988).

58 Rosalie Olivecrona till Sophie Leijonhufvud 4/1 1866, Olivecronas släktarkivet, RA.

Om vi förutsätter att detta ska uppfattas i stort sett bokstavligt, och att den grundläggande inställningen delades av Leijonhufvud, ger det en ytterligare dimension till den tvehågsenhet och maskeradliknande anonymitet som kännetecknade tidsskriftens hantering av föreningsfrågan (och en del andra frågor). Rädslan kombinerades med en pliktetik (båda damerna tillhörde den svenska adeln), som innebar att den tillskrivna rollen kunde överskridas vid extrema tillfällen ("tider af folkuppresning, af fremmande infall"), men, som hon formulerade det, "hvilken ädel qvinna skulle önska sådana tider blott för att sjelf få tillfälle att utmärka sig?"⁵⁹

Inger Hammar har i sin avhandling *Emancipation och religion* (1999), som bland andra behandlar just Leijonhufvud/Adlersparre och Roos/Olivecrona, föreslagit att de handlingsramar kvinnorna rörde sig inom ska ses i förhållande till en religiös kontext. Det råder inget tvivel om att båda var varmt religiösa, och de var invecklade i samtida reformteologisk diskussion.⁶⁰ Hammar argumenterar övertygande för att deras ställningstagande i förhållande till kvinnors deltagande i offentligheten bäst ses ur ett religiöst perspektiv, och det innebar i det här sammanhanget Martin Luthers skrifter, populariserade i den så kallade Lilla katekesen, och, som Ulla Manns påpekar, i ärkebiskop Johan Olof Wallins predikan "Qvinnans ädla och stilla kallelse" 1827 (i bakgrunden fanns givetvis också den paulinska subordinationsläran).⁶¹

Luthers komplementära könsordning hade ett starkt fokus på äktenskapet, där kvinnans plats var i hemmet och med barnen, medan mannen skulle stå för familjens försörjning. Kvinnan tillhörde *oconomia*, hushållsståndet, medan *ecclesia* och *politia*,

59 Rosalie Olivecrona till Sophie Leijonhufvud 4/1 1866, Olivecronas släktarkivet, RA (båda citaten).

60 Inger Hammar, *Emancipation och religion: Den svenska kvinnörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860-1900* (Stockholm 1999), s. 67-78.

61 Manns (1997) s 37.

kyrkan, lärdomen och staten, tillhörde mannens sfär.⁶² Å andra sidan fanns ett starkt verksamhetskrav; att göra rätt för sig, ”arbeta i ditt anletes svett” var en förutsättning för frälsning och salighet.⁶³ Med tanke på tidens stora kvinnoöverskott innebar det med nödvändighet att en stor mängd kvinnor måste vara verkamma på den öppna arbetsmarknaden. Många av dessa hamnade naturligtvis i hushåll som pigor eller hushållerskor, men för det sociala skikt som Leijonhufvud och Olivecrona tillhörde fanns ett uppenbart behov av andra sysselsättningar.⁶⁴ Förekomsten av dessa behövde emellertid kunna förenas med lutheransk teologi. Den enklaste lösningen var filantropin, som kunde definieras som en förlängning av familjeplikterna.⁶⁵

Men i den lutherska teologin fanns också en tanke som handlade om att människan inte fick låta sin begåvning gå till spillo. Det handlade om liknelsen om de förlorade punden (Luk. 16–27), som tolkades så att det skulle vara en synd mot Skaparen att inte ta tillvara all mänsklig begåvning.⁶⁶ Mot detta stod synen på kvinnan som i första hand maka och mor och därför måste argumentationen ta omvägar. I fallet med Röda korset användes som vi sett argumentationslinjen att kvinnan i undantagsfall – som krig och ofärd – måste få bryta de regler som annars gällde. Professorn i logik och metafysik Sigurd Ribbing använde vid ungefär samma tid en liknande taktik vid en debatt i prästeståndet, nämligen att hävda att läkaryrket var en konstnärlig verksamhet som var förenlig med den roll i samhället som kvinnan tilldelats.⁶⁷

För de båda redaktörerna fanns det två nivåer i den här diskussionen. Den ena handlade om vilken samhällsroll de ansåg att kvinnor skulle inta. Av taktiska skäl hade de valt att avstå från att driva frågan om läkarutbildning (det vill säga tillträ-

62 Hammar (1999) s. 24.

63 Hammar (1999) s. 85.

64 Hammar (1999) s. 25.

65 Hammar (1999) s. 38.

66 Hammar (1999) s. 85.

67 Hammar (1999) s. 102–103.

de till universitetet), för att alls få till stånd en mer avancerad sjukvårdsutbildning på lasaretten. Där var det Olivecrona som var den av de båda som ville gå längst (vilket för övrigt motsäger Hammars och Forestiers bild av Olivecrona som den försiktigare av de två).⁶⁸ Men det fanns en annan nivå, som handlade om hur det politiska arbetet skulle gå till, och det var den gränsdragningen som så småningom skulle leda till att samarbetet mellan de båda redaktörerna upphörde.⁶⁹ För kvinnor fanns vid den här tiden två vägar för att påverka samhället. Den första och viktigaste av dessa var den indirekta påverkan. Inom ramen för sina uppgifter inom hushållet kunde kvinnan påverka de män som skulle verka i samhället, i första hand genom att uppfostra dem som barn, men också i ”det fördolda” gentemot vuxna män.

Det fanns också möjlighet att inta en mer direkt roll, en språkrörsroll, men detta fick bara ske i undantagsfall, och absolut inte för den egna berömmelsens skull. I det sammanhanget hänvisades till gudomligt inspirerade hjältar som Christina Gyllenstierna (som ledde försvaret av Stockholm 1520) och Jeanne d’Arc.⁷⁰ En mellanväg var filantropin, som förutsatt att den utövades på ett oegennyttigt sätt kunde betraktas som en förlängning av hushållets sfär, dessutom väl i ton med kvinnors vårdande talang. Men även det alternativet omgärdades av strikta begränsningar för att hindra att de aktiva kvinnorna intog en alltför aktiv roll.⁷¹

De högt uppsatta herrarna Lemchen (framför allt) och Rudebeck fungerade som hennes ombud. Men saken verkar inte ha varit så enkel heller. Även om påverkan var indirekt involve-

68 Jmfr Hammar (1999) s. 82; 114; Forestier (2020), s. 7.

69 Forestier (2020) presenterar en annan bild av meningsutbytena i tidskriften, där samma författare kunde återkomma under flera signaturer (eller helt anonymt), allt i syfte att representera de åsiktsskillnader som fanns i det emancipatoriska nätverket. Tolkningen kan vara alltför mycket baserad på de offentliga utspelen, men ger en god bild av de redaktionella principerna och det spel med signaturer som förekom också under bildandet av Röda korsföreningen.

70 Hammar (1999) s. 98.

71 Hammar (1999) s. 38; 58.

rades hon i beslut på mycket hög nivå, och inom verksamhetsfält som inte med bästa vilja kunde kallas kvinnliga. Jag tolkar därför den ångest som hon ger uttryck för som existentiell, som en insikt om att hon närmade sig de gränser som hennes tolkning av den lutheranska teologin satte för henne. Vid nästa stora konflikt, som handlade om huruvida tidskriften skulle ha synpunkter på avskaffandet av ståndsriksdagen 1866, skedde ett definitivt brott inom redaktionen. Då försvarade Leijonhufvud sitt val att ta en tydlig ställning (för), medan Olivecrona (mot) ansåg att frågan låg utanför deras område.⁷² Även den konflikten omgärdades av existentiell ångest, och sitt viktigaste inflytande verkar Leijonhufvud även då ha haft genom diskreta kontakter med enskilda medlemmar av ståndsriksdagen (idag skulle vi kalla det lobbying).⁷³

Av detta följde också att den politiska praktiken, åtminstone för det mesta, måste ske genom ombud, ungefär på det vis som skett när den svenska avdelningen av Genëverörelsen bildades:

”Det är just genom kvinnans verksamhet i det fördolda, i det stilla, obemärkta hemlifvet, som utgör hemligheten af hennes inflytande, då det deremot [inflytandet] endast förlorar på att utbasunas med stora, klingande ord och fraser.”⁷⁴

Bortsett från att hon invände mot att Leijonhufvud på Lemchens initiativ lagt till en översättning av en längre artikel (hämtad från *Revue des Deux Mondes*) om Unionssidans Sundhetskommision under inbördeskriget (”våra liberala ha tagit *Lincoln* och hans anhang under sitt särdeles beskydd och utmåla dem såsom englar, hvadan alla som dela dessa åsigtter för att de ej må bli rubbade, hvarken vilja höra eller läsa något ’to the contrary’”), var Olivecronas enda invändning mot Leijon-

72 Hammar (1999) s. 94–96; 108–118.

73 Hammar (1999) s. 97.

74 Rosalie Olivecrona till Sophie Leijonhufvud 4/1 1866, Olivecronas släktarkivet, RA

hufvuds artikel att den väg hon tänkt sig för att åstadkomma sin förening var ”åtminstone opraktisk”.

Tills vidare överläts dock aktiviteten på den krets som samlats av Lemchen och Rudebeck. Den 3 december 1864, samma vecka som den sista av K. E. K.:s artiklar publicerades, samlades en grupp män hemma hos Rudebeck på Riddargatan. Bortsett från Lemchen och Pauli infann sig Carl Ture af Wirsén, överste vid livregementets dragoner; Carl Gustaf Lagercrantz, överste vid artilleriet, guvernör (chef) för Kongl. Krigs Akademien och 1866–67 även finansminister, samt medicinalrådet och överfältläkaren Peter Olof Liljewalch, som vi redan stött på. Det första mötet hos Rudebeck ledde endast till ett principbeslut om att en förening skulle bildas och stadgar skrivas. Pauli fick i uppdrag att skriva ett utkast tillsammans med Grähs.⁷⁵

Kvinnornas plats i organisationen

Tidskrift för Hemmet hade i sitt vårnummer publicerat en notis om föreningens konstituerande möte, 24 maj 1865, och båda redaktörerna var också på plats.⁷⁶ I den artikel som publicerades efter mötet noterades bara:

”Förhållandet mellan den frivilliga sjukvårdsföreningen och de militära myndigheterna föranledde äfven någon diskussion vid sammankomsten; men då den dels icke tycktes leda till något resultat, dels ligger utom omfånget för vårt bedömande, lemnar vi äfven den åsido [...]”⁷⁷

75 Söderberg (1945) s. 62.

76 L-d, ”Föreningen för frivillig vård af sårade och sjuke i fält” *Tidskrift för Hemmet* 3 (1865).

77 L-d, ”Sjukvårds-föreningens första sammanträde d. 24/5 1865” *Tidskrift för Hemmet* 3 (1865) s. 210.

Brevväxlingen visar emellertid att det från början funnits ett längre avsnitt i artikeln där Leijonhufvud diskuterat "föreningens internationella ställning", men hon hade självmant lyft ut det för att inte "utsätta sig för beskyllningen at afhandla frågor som ligger utom vår sfer (ehuru jag icke vill medge att det sker med rätta)".⁷⁸ Manusets har inte bevarats, så vi vet inte vad Leijonhufvud ville säga, men inget tyder på att hon ändrat sin grundläggande inställning, att föreningen åtminstone under överskådlig tid skulle begränsas till det nationella sammanhanget. Istället koncentrerades kritiken nu till det som hela tiden varit hennes huvudfråga: möjligheten att låta kvinnor utbilda sig för och arbeta med sjukvård. Visserligen hade mötet konstaterat just att "bildandet af sjukbiträden" under fredstid skulle vara dess viktigaste uppgift. Det hade vidare beslutats att föreningen skulle vända sig till Florence Nightingale för att undersöka möjligheterna att skicka kvinnliga biträden till Storbritannien för utbildning. Slutligen hade den sammanställt en skrivelse till de svenska länslasarettens för att också där undersöka möjligheterna att i större skala utbilda biträden – kvinnliga, eftersom utsikterna, som tidskriften redan påpekat, då var större att de utbildade biträdena också skulle arbeta med sjukvård och göra det enklare att få bukt med bristerna även inom den civila sjukvården.⁷⁹ Men på en, i praktiken helt avgörande, punkt hade utskottet förbigått Leijonhufvud och Olivecrona: det hade åt sig självt behållit överinseendet över vem som skulle beviljas föreningens stöd och tillstånd för utbildningen (framför allt vem som skulle granska vandelsbetyget; utskottets fruktan för "osedlighet" bland kvinnorna delades av de båda redaktörerna).⁸⁰ Det var dags att

78 Sophie Leijonhufvud till Rosalie Olivecrona odat. 24–25/5 1864, Olivecronaska släktarkivet, RA.

79 Söderberg (1965), s 62–66.

80 L-d, "Sjukvårds-föreningens första sammanträde d. 24 maj 1865" *Tidskrift för Hernet* 3 (1865) s. 213: "Nu visar dock erfarenheten att alla inrättningar, som använda qvinliga arbetare i större mängd, då de ej stå omedelbart under en god qvinlig ledning, utarta till ett slags mer eller mindre tolererade tillhåll för lättsinne och oseed-

lämna den indirekta styrningen och röja väg för kvinnligt deltagande direkt i föreningens beslutande organ, ”såsom på sitt område ledande, riktande, bildande”:

”Det synes dock så naturligt, att en institution, bygd nästan uteslutande på qvinnokraft (den sedliga så väl som den fysiska, båda lydande under den christliga kärlekens milda allmakt) äfven i någon mån måste stå under kvinlig ledning; att således qvinnans klarsynthet och moraliska finkänslighet måste rådfrågas vid valet af de anmälda sjukbiträdena, hennes utsord i fråga om de sökandes vandel icke blott möjliggöras men i föreskrifterna tydligt fordras, och slutligen att ledningen och den väsentligaste praktiska bildningen af de blifvande sjukbiträdena måste anförtros åt ädla, upplysta, för sitt kall bildade qvinnor.”⁸¹

Konkret föreslog Leijonhufvud att utskottet skulle bilda en särskild kommitté för prövningen av sökande, sammansatt av lika många kvinnor som män. Den kallades i fortsättningen damkommittén.

Brevväxlingen avslöjar att Leijonhufvuds reaktion inte var någon hemlighet för utskottets medlemmar. Den beskrivning hon ger i ett brev till Olivecrona var betydligt mer rakt på sak än den hon publicerade (”detta totala förbiseende af qvinnans andel i dess verksamhet, utöfver hvad ’the drudgery’ [slitgörat] beträffar, som visserligen utan alla tankar lades på hennes axlar”). Efter att ha talat med Lemchen i frågan hade hon i förskott skickat ett utdrag ur sin artikel till Rudebeck. Redan i samband med att artikeln publicerades kunde sedan, i en fot-

---

lighet, och i följd deraf sjunka i anseende, så att ärbara och rättänkande qvinnor blott i yttersta nödfall egna sig åt dithörande yrken.” Vandelsintyget skulle, som framgår, intyga att den sökande inte haft problem med polisen eller kunde misstänkas ägna sig åt promiskuitet eller prostitution.

81 ”Sjukvårds-föreningens första sammanträde d. 24 maj 1865”, *Tidskrift för Hemmet* 3 (1865) s. 213-214. Emfas i original.

not, berättas att en kommitté efter Leijonhufvuds önskan hade inrättats av det verkställande utskottet.⁸²

Avslutning

Med bildandet av det som senare skulle bli känt som damkommittén avslutades Leijonhufvuds och Olivecronas kampanj för att bilda den svenska Röda korsföreningen (som fick det namnet först 1886, i samband med att den slutligen antog de stadgar som den Schweiziska femmannakommittén föreslagit). Det är också som grundare av damkommittén som de båda kvinnorna gått till historien, även om artiklarna i tidskriften naturligtvis noterats. Jag har argumenterat för att Leijonhufvud och Olivecrona inte var några bifigurer som höll sig inom de ramar som karakteriserade den tidens offentlighet. Tvärtom tog de vara på alla möjligheter att själva styra utvecklingen i den önskade riktningen och de var snabba att utnyttja den politiska öppning som visade sig genom reformförslagen för den svenska militärsjukvården och den uppflammande patriotism som orsakades av det dansk-tyska kriget. Till skillnad från den forskare som betonar enbart deras redaktörsskap argumenterar jag för att de var fullfjädrade politiska aktivister som använde sin tidning som ett av flera medel i den politiska kamp som de förde. I detta finns ett källkritiskt problem: inte sällan finns det aktörer som antingen döljs eller låter sig och sin gärning döljas både för sin samtid och i källmaterialet. Missar vi dem kommer vi inte att förstå vad det var som verkligen hände.

---

82 Sophie Leijonhufvud till Rosalie Olivecrona 7/6 1865, Olivecronska familjearkivet, RA.